

9^η διάλεξη

Τα μεγάλα προβλήματα της κωδικολογίας

- Περιγραφή χειρογράφων: ένα από τα σημαντικότερα έργα του παλαιογράφου. Ελληνικοί κώδικες σε όλο τον κόσμο: είναι περίπου 44.000. Από αυτούς, 20.000 σώζουν τη νεοελληνική γραμματεία και οι υπόλοιποι τη βυζαντινή γραμματεία.
- Ωστόσο, δεν γνωρίζουμε πολλά πράγματα για το περιεχόμενο αρκετών κωδίκων. Πολλές βιβλιοθήκες δεν διαθέτουν ακόμη ικανοποιητικούς καταλόγους, και μερικές ούτε απλά ευρετήρια. Παράδειγμα: οι ελληνικοί κώδικες της Βατικανής Βιβλιοθήκης είναι σήμερα 2.632, από αυτούς δεν έχουν ακόμη περιγραφεί σε έντυπο κατάλογο οι κώδικες 867-1484 και 1961-2632. 600 ελληνικοί κώδικες της συλλογής Barberini του Βατικανού, μόνο 163 έχουν περιγραφή σε έντυπο κατάλογο. Χφφ. Εθνικής Βιβλιοθήκης Παρισιού: διαθέτουμε μόνο τον ανεπαρκή κατάλογο του Omont. Εθνική Βιβλιοθήκη Νεάπολης Ιταλίας: περιμένουμε τη συνέχιση του καταλόγου του Pierleoni, ο οποίος σε έναν τόμο μάς έδωσε την περιγραφή του 1/3 των ελληνικών χφφ. αυτής της βιβλιοθήκης. Παλαιότεροι κώδικες Μαρκιανής Βιβλιοθήκης Βενετίας: ανατρέχουμε στον κατάλογο των Zanetti και Bongiovanni του 1740. Εθνική Βιβλιοθήκη Αθήνας: άγνωστη συλλογή από περίπου χίλια χειρόγραφα, που προέρχονται από μοναστηριακές και ιδιωτικές βιβλιοθήκες.
- Πρώτος στόχος της κωδικολογίας: να καλύψει αυτά τα κενά και να μας δώσει περιγραφή όλων των σωζόμενων ελληνικών χειρογράφων. Η επίτευξη αυτού του σκοπού συνοδεύεται από ορισμένα σημαντικά προβλήματα.
- Σύνταξη καταλόγου: απαιτεί την αφοσίωση ερευνητών για δεκαετίες στο έργο αυτό. Θα απαιτηθεί ακόμη ένας αιώνας ώστε να έχουμε πλήρες ευρετήριο του συνόλου των σωζόμενων ελληνικών χειρογράφων.
- Ευρετήριο: έργο που καταρτίζεται ευκολότερα, επειδή ο παλαιογράφος περιορίζεται να δώσει κάποιες βασικές πληροφορίες: αιώνας, υλικό γραφής, αριθμός φύλλων, όνομα κωδιογράφου (αν υπάρχει βιβλιογραφικό σημείωμα), τίτλοι έργων που περιλαμβάνονται στο χειρόγραφο. Σπάνια προσθέτει και στοιχεία για την ιστορία του κώδικα.
- Συχνά υπάρχουν λανθασμένες αποδόσεις έργων σε καταλόγους λόγω έλλειψης έρευνας από σύγχρονους φιλόλογους. Αν κάποιος χρειάζεται να μελετήσει χφφ. μικρών βιβλιοθηκών, αντιμετωπίζει σημαντικές δυσκολίες.

- Ευρετήριο: σύντομη περιγραφή κώδικα, Κατάλογος: σκοπός του να εξαντλήσει όλες τις κωδικολογικές πληροφορίες που είναι απαραίτητες στο μελετητή. Μεθοδολογία περιγραφής: μπορεί να διαφέρει από περίπτωση σε περίπτωση στο περιεχόμενο και τη διάταξη των πληροφοριών, αλλά υπάρχουν ορισμένες βασικές αρχές.
- Περιγραφή ενός κώδικα: α). Γενικές πληροφορίες, β). Συγγραφείς και έργα που περιλαμβάνονται σε αυτόν, γ). Εξωτερική περιγραφή και ιστορία του κώδικα.
- Γενικές πληροφορίες: αριθμός κώδικα, προέλευση, υλικό, χρονολόγηση, μέγεθος, έκταση γραμμένης επιφάνειας σε χιλιοστά, αριθμός γραμμένων φύλλων μαζί με τον αριθμό φύλλων που προηγούνται, αριθμός στηλών, αριθμός στίχων στις σελίδες του κώδικα.
- Εσωτερική περιγραφή: αναγραφή συγγραφέων και έργων, τα οποία σημειώνονται μόνο στα λατινικά ή σε άλλη σύγχρονη γλώσσα. Για τα λιγότερο γνωστά έργα και όπου το χφ. παραδίδει τους δικούς του τίτλους, που δεν συμπίπτουν με τους παραδοσιακούς, ο συντάκτης του καταλόγου προσθέτει την επιγραφή (*inscriptio*) του έργου, τις πρώτες (*incipit*) και τις τελευταίες (*desinit*) λέξεις του κειμένου (αρχοτέλειες) και τη γνωστότερη ή την τελευταία κριτική του έκδοση. Επισημαίνονται επίσης τα σοβαρότερα χάσματα, τα οποία οφείλονται σε απώλεια φύλλων στο πρότυπο ή στο ίδιο χειρόγραφο που περιγράφεται. Για τα αποσπάσματα αναφέρεται ποια είναι, ενώ για τις συλλογές ορίζεται, με βάση μια σύγχρονη έκδοση, ποια τμήματά τους περιέχονται στον κώδικα. Για τα έργα που σώζονται ανώνυμα ή λείπει η αρχή τους, γίνεται προσπάθεια να εξακριβωθεί ο συγγραφέας, και να δοθούν οι απαραίτητες πληροφορίες. Φυσικά, για κάθε έργο αναφέρονται τα φύλλα στα οποία σώζεται.
- Εξωτερική περιγραφή: αριθμός τετραδίων και αρίθμηση, μικρογραφίες και κοσμήματα, υδατόσημα, αν ο κώδικας είναι χαρτώος, αριθμός άγραφων φύλλων, βιβλιογραφικό σημείωμα, σημειώματα κτητόρων, ενδείξεις διαφόρων βιβλιοθηκών, βιβλιογραφία για κώδικα, μορφή στάχωσης. Σημειώνεται επίσης αν ο κώδικας είναι ενός ή περισσότερων αντιγραφών και αν εμφανίζει παλαιογραφικές ιδιομορφίες.
- Ελληνικά χφ.: με το πέρασμα του χρόνου συσσωρεύθηκαν στις μεγάλες και αρχαιότερες βιβλιοθήκες. Η πλουσιότερη συλλογή βρίσκεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη Παρισίου και μετά έρχεται η Βατικανή Βιβλιοθήκη, που περιλαμβάνει πάνω από 4500 ελληνικά χφ. Στην Ιταλία πάνω από 1000 έχουν η Λαυρεντιανή Βιβλιοθήκη, η Μαρκιανή, και η Αμβροσιανή. Άλλες

αξιόλογες συλλογές: Βρετανικό Μουσείο, Οξφόρδη, Βιέννη, Βερολίνο, Μόναχο Μόσχα, Λένινγκραντ, Μαδρίτη, Εσκοριάλ, Νάπολη, Μεσσήνη Ιταλίας, Αθήνα, Πάτμος, Κωνσταντινούπολη, Ιεροσόλυμα, Άγιον Όρος, Σινά.

- Πολύ σπάνια αυτοί οι κώδικες, ιδιαίτερα όσοι βρίσκονται σε δυτικές βιβλιοθήκες, έχουν αντιγραφεί στους τόπους που βρίσκονται σήμερα. Βιβλιογραφικά σημειώματα: μας επιτρέπουν να ορίσουμε τον τόπο δημιουργίας ενός περιορισμένου αριθμού κωδίκων και να γνωρίσουμε αρχαία βιβλιογραφικά εργαστήρια όπου τους αντέγραφαν και τους φύλασσαν, και από όπου αυτά τα χφφ. διασκορπίστηκαν σε όλο τον κόσμο.
- Λειτουργούσε καλλιγραφική σχολή στην Αλεξάνδρεια, ή πάντως στην Αίγυπτο, αφού εκεί δημιουργήθηκε η μεγαλογράμματη γραφή κοπτικού τύπου. Μια άλλη σχολή άκμασε τον 3^ο ή 4^ο αι. στην Καισάρεια της Παλαιστίνης στην εποχή του Ωριγένη και του Ευσεβίου.
- Βυζαντινή εποχή: μεγάλο βιβλιογραφικό εργαστήριο στη Μονή Στουδίου στην Κωνσταντινούπολη, τον 9^ο και 10^ο αι. οι αντιγραφείς μοναχοί αντέγραφαν έργα των Πατέρων της Εκκλησίας. Άλλο εργαστήριο ήταν αυτό του Αρέθα Καισαρείας, ο οποίος μερίμνησε για την αντιγραφή κλασικών συγγραφέων, όπως ο Πλάτωνας, ο Λουκιανός, ο Αριστοτέλης. Έγραψε ιδιόχειρες σημειώσεις σε κάποια από αυτά τα χφφ.
- 10^{ος} αι.: αντιγραφικό εργαστήριο υπό την προστασία του Κωνσταντίνου Ζ Πορφυρογέννητου. Δεύτερο μισό 10^{ου} αι.: βιβλιογραφικό εργαστήριο μοναχού Εφραίμ. Οι κώδικές του έχουν ένα μικρό σταυρό σε ορισμένα φύλλα και αρίθμηση σε συγκεκριμένο σημείο.
- Πληροφορίες και για άλλα εργαστήρια βρίσκουμε σε κώδικες: Μονή Προδρόμου Πέτρας, Παναγία Οδηγών, Μεγίστη Λαύρα, Σινά, Κύπρος, 14^{ος} αι. και εξής: αντιγραφικά εργαστήρια σε Πελοπόννησο και Κρήτη.
- Αντιγραφικά εργαστήρια Κάτω Ιταλίας: Κρυπτοφέρρη, Σαλέρνο, Καπούα, Οτράντο, Ροσάνο, Ρήγιο, Παλέρμο, Μεσσήνη. Κώδικες θρησκευτικού περιεχομένου και έργα κλασικών συγγραφέων.
- Κοινά χαρακτηριστικά σε ιταλοελληνικούς κώδικες: περγαμνή κακής ποιότητας, ανισομεγέθη γραφή, βαθύχρωμο και απλωμένο μελάνι, άτεχνα επίτιτλα, ζωόμορφα αρχικά γράμματα, τίτλοι διακοσμημένοι με χρωστήρα.
- Τέλη 14^{ου}-15^{ου} αι.: ο ελληνικός μοναχισμός στην Ιταλία άρχισε να παρακμάζει. Όλοι οι ελληνικοί κώδικες πέρασαν στην παπική βιβλιοθήκη, ή στις βιβλιοθήκες των ηγεμόνων και δημοκρατιών της Ιταλίας. Μικρός αριθμός

παρέμεινε στην Κρυπτοφέρρη και στη Μεσσήνη, ενώ πολλοί μεταφέρθηκαν στη Μεσσήνη και σε άλλες ευρωπαϊκές πόλεις.